
*Т.М. Кучера,
аспірантка НПУ імені М.П. Драгоманова*

СУПЕРЕЧНОСТІ РОЗВИТКУ СУЧАСНОГО РЕГІОНАЛІЗМУ: ЧИННИКИ, ДЕТЕРМІНАНТИ ТА МЕХАНІЗМИ

Регіоналізм в Україні є об'єктивною реальністю і розуміється як принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних та культурних процесів. Осмислення історичних передумов формування етнічної структури населення України набуває першочергового значення як концептуальна основа розбудови розвинутого демократичного суспільства.

Регіоналізм є одним із найцікавіших та найактуальніших феноменів сучасності. Філософський аналіз регіоналізму включає в себе великий комплекс міждисциплінарних досліджень. Для конкретного визначення предметної сфери регіоналізму в Україні важливо максимально конкретизувати та змістовно уточнити поняття "регіоналізм".

Поняття "регіоналізм" вживається у найширшому контексті – як явище суспільного життя, як проблема управління, як феномен регіональності. Починаючи з 70-х років ХХ ст., поняттям "регіоналізм" здебільшого позначаються політико-соціальні прагнення регіонів, спрямовані на розширення своїх прав і компетенцій, збереження самобутності і традицій, збалансування інтересів по лінії "центр-регіон". Інколи поняття "регіоналізм" вживається і у вузькому значенні; тоді в нього вкладаються здебільшого деформації, що виникають на ґрунті просторово-територіального розподілу людських і матеріальних ресурсів.

Загалом же регіоналізм – це природний принцип територіальної організації соціальних, політичних, економічних та інших процесів, спрямований на практичне застосування тих можливостей і переваг, які випливають з територіального поділу сучасних суспільств. Він виявляється у звичаях, типах менталітету, культурних особливостях, специфіці політичної поведінки. У разі його ігнорування на офіційному рівні або надмірної політизації регіоналізм може перетворитися на центр регіонального тяжіння, що протистоятиме владі і стимулюватиме її небажану децентралізацію.

Таким чином, регіоналізм може виявлятися надзвичайно різноманітно і різноспрямовано. Саме поняття "регіоналізм" неусталене. В останні роки відбувається його певне переосмислення – від розуміння його як різновиду інтеграції або районування вчені і політики поступово переходять до позначення цим поняттям процесів підвищення ролі регіонів в житті суспільства, регіональної самоорганізації і диференціації [1, 199, 171–175].

Ознаками регіоналізму є: загальна територія; інституціональне оформлення; самодостатність економічної системи регіону; соціальна згуртованість етнічних та мовних груп, що мешкають на одній території; сумісність спільних цінностей, пов'язаних з культурою, релігією та історичними традиціями; політична солідарність.

При наявності цих ознак можна говорити про регіональну ідентичність певного соціуму, без якої сам по собі регіоналізм як організаційна та ідеологічна основа життя існувати не може. Регіональна ідентичність перебуває в стійкій рівновазі з регіональною самосвідомістю. Людина отожднює себе з територіальним соціумом, незалежно від національного віросповідання і економічного достатку. Питання регіоналізму знайшли відображення у працях таких українських вчених, як З.Варналій, М.Долішній, С.Романюк, В.Поповкін, І.Курас, Я.Верменич, В.Солдатенко, О.Стегній, М.Чурілов та ін.

З точки зору деяких дослідників, у країнах пострадянського простору, зокрема в Україні, спостерігається наявність кризи ідентичності сучасного суспільства. Ця криза виявляється в субкультурному, цивілізаційному і соціальному розшаруванні суспільства. Цивілізаційне розшарування, що останнім часом загострилось, захопило глибинні орієнтири типів культур, їх ціннісні складові. Соціальна диференціація виявляється між старшим, середнім і молодшим поколіннями.

Серед вітчизняних науковців, в працях яких під тим чи іншим кутом зору розглядається проблема самоздійснення людини громадянського суспільства, є В.Шинкарук, А.Андрущенко, М.Братасюк, В.Витюк, С.Кримський, А.Карась та ін.

В сучасній науковій думці тема регіоналізму набула особливої актуальності, оскільки процес регіоналізації тісно пов'язаний з формуванням регіональної ідентичності. Вона розглядається як багаторівнева структура, що складається з ідентифікації територіальної, соціальної, етнічної, політичної, релігійної тощо [2].

Сучасні уявлення про місце і роль регіонального чинника органічно вписуються в теорію глобалізації як розширення, поглиблення, зростання інтенсивності світових інтеграційних процесів на фоні паралельних процесів диференціації, регіоналізації і мультикультуралізму. Вихід на міжнародну арену гігантських транснаціональних корпорацій, швидкий прогрес у галузі транспортних, комунікаційних та інформаційних технологій створили умови для інтеграції не лише національних економік, а й культурно-ціннісного простору. Україна є інтегрованою і відкритою до тих трансформаций, які відбуваються на планеті, тому всі позитивні та негативні зміни в глобальному та регіональному вимірах позначаються також і на становищі українського суспільства.

Територія і держава, її політико-правова система, соціально-економічні відносини, етнічна, культурна специфіка є компонентами, які закладають фундамент для націотворення. Суспільство, зберігаючи етнічну, культурну, регіональну специфіку, набуває ознак нації у процесі самоусвідомлення та утвердження єдиної ідентичності, визначенням національних інтересів. Регіональна неоднорідність створює унікальність держави, але, водночас, може бути й фактором уповільнення процесу консолідації суспільства. До питання регіональної специфіки України звертаються вітчизняні дослідники А. Колодій, О. Маланчук, О. Майборода, С. Макеєв, О. Уткін, Н. Черниш та ін. Водночас відвернення будь-яких загроз існуванню та цілісності держави полягає в досягненні єдності та ефективної взаємодії між громадянами та спільнотами, а не в прагненні до однорідності.

Актуальні суспільно-політичні процеси значною мірою відображають регіональну специфіку України, внаслідок чого можна говорити про регіональну й, певною мірою, етнорегіональну особливості, оскільки ставлення громадян України до різних питань сучасного суспільно-політичного життя значною мірою опосередковане не стільки етнічними, скільки регіональними особливостями сприйняття, розуміння й оцінювання поточних політичних подій і рішень.

Попри формальну тотожність в етноідентифікаціях (за винятком Криму, серед громадян України переважають українці), змістовне наповнення соціокультурної ідентичності та її етнічної складової має істотні регіональні відмінності, що пояснюється гетерогенним, іноді неспіввимірним соціокультурним досвідом, уявленнями, переконаннями, практичними пріоритетами тощо, які кореняться у відмінностях в історичних долях регіонів та їхній ролі в суспільно-політичному житті. Головним “регіоністом” “була історія. Саме вона зумовила відмінності в соціально-економічному і національному житті Сходу, Півдня, Заходу України і Наддніпрянщини. Основними факторами “регіональності” Сходу і Заходу є, по-перше, різні темпи і засоби асиміляції, що спричинили деякі особливості цих регіонів, розходження в уявленнях про власність тощо; по-друге, “розчленення” українців деяких областей іноетнічним населенням.

Етнічна структура суспільства – базовий формотворчий чинник української держави, основа формування нації. Вона перебуває в динамічному стані, зумовленому конкретними історичними обставинами, істотно впливаючи на суспільні процеси в цілому – політичні, культурні, економічні, демографічні тощо. Для української держави, для її сталого розвитку смисложиттєвим постає розв’язання фундаментальної проблеми: яким чином із людності різноетнічного походження, представники якої нині є громадянами України, сформувати певну системну цілісність, для якої національні інтереси країни, пріоритети та цілі її розвитку були б атрибутивними складовими, мірилом мислення і діяльності кожного із членів суспільства. Зрозуміло, що подібні трансформаційні процеси мають відбуватися на основі врахування культурних цінностей кожної з етнічних груп – як корінного етносу, так і представників етнічних меншин України.

Для з’ясування генези сучасної етнічної структури українського суспільства необхідно простежити два взаємопов’язаних явища: по-перше, особливості етнічної історії українського народу, тобто етнологію українців як автохтонної нації даної геополітичної реальності і, по-друге, суспільно-демографічні впливи представників прийдешніх (некорінних) етнічних спільнот. Таким чином, можна зрозуміти і ту обставину, чому українці протягом тисячоліть були визначальними на власній території, і ту, чому в нинішньому соціумі є численні етнічні меншини та окремі представники інших етносів.

Спочатку щодо історичних чинників формування українського етносу. До них належать, насамперед, антропологічні, ландшафтно-географічні, екологічні, духовно-культурні, економічні, політичні та релігійні. Звичайно, існують й інші важливі чинники, але саме ці є детермінантами атрибутивних ознак українського етносу.

Для розуміння сучасного образу українців як антропологічної спільноти важливим є, зокрема, дві обставини:

1) існує певна антропологічна спадкоємність між людністю українських теренів епохи бронзи, скіфами, людністю черняхівської культури, антами та племінною групою полян; через останніх сучасні українці успадкували багато рис давнього населення Північного Причорномор’я. Ці висновки аргументовані дослідженнями українських, німецьких та російських антропологів. Особливого значення набуває факт антропологічної неперервності людності Середньої Наддніпрянщини протягом, принаймні, останніх 10–12 тис. років. Йдеться, звичайно, не про сталість чи повну стабільність антропологічних показників, а, насамперед, про те, що в расово-антропологічних змінах не зафіксовано кардинальних різких змін чи навіть стрибків. Це дає змогу зробити висновок, що в цьому регіоні завжди існувало відносно стаке осідле населення схожого антропологічного типу;

2) антропологічний тип українців, зберігаючи інваріантні риси по всій території України, має водночас локальні особливості та відмінності. Це зумовлено як варіативністю єдиного типу згідно з конкретними природними обставинами життєдіяльності (лісостеп, степ, ліс, гори), так і потужними “ін’єкціями” до антропологічного (генетичного) субстрату українців з боку представників інших популяцій. При цьому, враховуючи антропологічну неперервність людності у Середній Наддніпрянщині, магіємо на увазі, що такі впливи накладаються на базові генетичні та ментальні ознаки власне українців, а тому мають дотичний вплив, який урізноманітнює український расовий тип.

Отже, антропологічні дані засвідчують стале існування на осередньових теренах України певної субстратної неперервності, що постає доведенням автохтонності етнічних спільнот, які могли формуватися на його основі.

Географічні умови існування українського етносу характеризуються кліматичними особливостями помірної смуги, рівнинним ландшафтом, меридіональною мережею річкових потоків, відносною відкритістю кордонів країни, межуванням з істотно відмінними екологічними системами: морськими – на півдні, ксерофітним степом – на сході; рівнинними лісами і болотною рослинністю – на півночі, гірськими системами – на південному сході; і лише на заході ландшафтні системи України та її сусідів дуже подібні. При цьому українські ландшафти відзначаються гетероморфністю, тобто різноморфністю. На відміну від ландшафтів гомоморфних, тобто однорідних, гетероморфні змушують їх мешканців до варіативності в поведінці, здатності змінювати способи життєдіяльності людини. Саме в таких природних умовах формувався український етнос, саме вони відповідають морфо-фізіологічним особливостям його представників. Дотичним, але дуже переконливим свідченням справедливості цього твердження є та обставина, що еміграційні потоки українців, якщо вони здійснювалися без особливого зовнішнього примусу, спрямовувалися в регіони, схожі за природними умовами на батьківські: Зелений та Малиновий (Далекий Схід і Кубань) клини в Росії, південь Канади та північ США, Аргентина, південна Австрія тощо. Інакше кажучи, переселення відбувається в райони, що відповідають найавтентичнішим генетико-біологічним особливостям етносу.

Генетико-біологічні особливості людини формуються в певних екологічних умовах навколишнього середовища. При цьому категорія, яка характеризує форму та варіативність взаємодії людини з середовищем, безпосереднє її втілення іменується адаптивним типом. І якщо населення живе в подібних природних умовах протягом десятків, а то й сотень поколінь, то в усіх його членів формується схожий адаптивний тип. Інакше кажучи, це та норма біологічної реакції на комплекс умов навколишнього середовища, яка забезпечує стан рівноваги популяції з цим середовищем і знаходить зовнішнє втілення в морфологічних особливостях популяцій. Адаптивний тип — явище спадкове, зафіксоване в генетичному апараті. Базовими екологічними системами, в яких відбувалася генеза українського етносу, є лісостепові екосистеми з фазовими переходами до степових та лісових екосистем.

Водночас, поряд з адаптивним типом у певного етносу (за К.Юнгом) формуються й архетипи культури та мислення, за якими представників певного етносу неважко відрізнити від іншого.

Сукупність архетипів становить ментальність народу, його своєрідний духовний світ [3].

За визначенням авторів книги “Україна: інтелект нації на межі століть”, ментальність (менталітет) – це структура, склад душі людини, етносу, соціуму, співвідношення її елементів і стан останніх [4]. В контексті регіоналістики поняття “ментальність” застосовується для пояснення явищ регіональної ідентичності і її залежності від природних, економічних, соціокультурних чинників. Такий підхід може бути найбільш плідним для з’ясування причин і наслідків регіональної строкатості, наявності двох багатого в чому відмінних “Україн”. Те, що західні і східні регіони України демонструють різні ціннісні орієнтації, різні підходи до державної мови, символіки, дістає найбільш конструктивне пояснення через поняття ментальної ентропії. Визначити міру відхилення регіональної свідомості від певного еталону – значить суттєво наблизитися до розуміння явищ регіоналізму.

На наш погляд, регіон має визначатися як історично сформований соціальний ареал, більш-менш однорідний за економіко-географічними умовами, суспільно-політичними уподобаннями населення, національно-культурною аурую. Являючи собою компактну територіальну спільноту, регіон характеризується, як правило, специфічною самосвідомістю, спільними територіальними інтересами, домінуванням певних мовних і релігійних орієнтацій громадян. Регіони відрізняються і за специфікою політичної культури, яка може бути активістською, ситуативною, пасивною.

Регіон є не тільки економічним простором, а й простором певної соціальної структури, організації влади та культурних традицій. Цілісність регіону відображає сутність функцій, які він виконує: забезпечення умов для життєдіяльності людей; максимальний внесок у національне економічне зростання. В сукупності вони виконують двоєдину функцію регіону чи його “місію” – призначення. Для характеристики просторових потреб людини американський антрополог Е.Холл ввів поняття “проксиміка” (від англ. proximity – близькість). Кожна людина плекає відчуття власного, особистого простору, “своєї території”. Між людиною і середовищем її проживання існує складна система зв’язків, і вони є тим міцнішими і стабільнішими, чим вищим є рівень регіональної свідомості. У свою чергу регіональна ідентичність перебуває в стійкій рівновазі з регіональною самосвідомістю. Людина ототожнює себе з групою людей, що проживають на його “маленькій батьківщині” та сприймають свою долю в нерозривній єдності з його долею, незалежно від національного віросповідання і економічного достатку.

Регіон помешкання є чинником, який визначає думки, емоції, повсякденні вербальні та реальні реакції індивідів. Приналежність до певної територіальної спільноти може пом’якшити або навіть нейтралізувати вплив інших соціальних чинників на індивіда. Вже не етнічна приналежність, а міра залученості до загальної атмосфери регіону, підпорядкованість їй є вагомими чинниками, які істотно зменшують роль етнічного чинника.

Отже, регіоналізм як прояв загального цивілізаційного розвитку, характерний практично для кожної країни. На порозі нового століття перед українським соціумом смисложиттєвою стала проблема регіоналізму та утвердження демократії на пострадянських теренах. Сьогодні Україна представлена як суспільство з радикальними змінами, оскільки є відкритою державою до

трансформаційних процесів, а це означає, що всі зміни в глобальному вимірі позначаються і на становищі українського суспільства. В Україні перехідний період відбувається складно. Регіон в Україні є новою реальністю, і на початку нового століття Україна досліджується як нація під кутом зору регіону, а не як соціальна система. Регіон постає як об'єктивна даність зі своїм реально існуючим фізичним простором, проблемами та інтересами, як простір, що суб'єктивно сприймається індивідом. Різний соціальний статус мешканців регіональної спільноти детермінує відмінності їхніх інтересів, визначає неоднорідність менталітету та дій окремих соціальних груп. Індустріально-урбаністична доба створює поляризацію соціально-економічного простору, впливає на територіальну структуру постіндустріального періоду, передусім, у вигляді контрастів кількісного та якісного характеру між центром та периферією. Територіальні кордони регіону визначають також суб'єктивний досвід, ідентифікацію, ціннісні орієнтації та взірці поведінки його мешканців.

Регіон як соціально-територіальна спільнота характеризується локалізацією суспільних відносин, єдиних для країни. В результаті локалізації суспільних відносин кожний регіон має специфічні економічні інтереси. На основі цього вважаємо його населення специфічною соціальною групою, де спільність за місцем формує соціальний зв'язок людей, що виникає як результат цього спільного помешкання за певних умов.

ЛІТЕРАТУРА

Аитов Н.А. Социальное развитие регионов. – М., 1985.

Браслофф О. Ельдорадо: міф і реальність федералізму та субсидіарності в іспанському контексті // Глобалізація. Регіоналізація. Регіональна політика. – Луганськ, 2002.

Татаренко Т. Специфіка регіональної ідентичності // Нова політика. – 2001. – 6(38).

Україна: інтелект нації на межі століть. – К., 2000.